

נחמיה פלוטקין*

מסכת שביעית - מבנה ותוכן

ראשי פרקים:

חלק א' - ניתוח פרקים א-י
מבנה המסכת
חלק ב' - ניתוח פרק ו
סיכום

הקדמה

מסביב לנושא שנת השמיטה נכתבו דברים רבים מאד. נראה לי שאין עוד נושא שכה הרבה נכתב עליו (להוציא אולי מצות שבת). ניתן לציין כמה תחומים שבהם עסקו הכותבים. ראשית כמובן התחום של פסיקת ההלכה. שנית נכתבו כמה פירושים על הירושלמי שביעית דבר שאין אנו מוצאים אותו בד"כ. תחום נוסף הוא חוברות הדרכה שונות לחקלאים לגננים ולעקרת הבית. כמו כן נכתבו לא מעט פירושים על המשניות מסכת שביעית. יש פירושים שניכתבו בהקשר ההלכתי ויש פירושים שניכתבו בהקשר הראלי. בענין האחרון בולט פירושו של פרופ' פליקס¹. ניתן לציין עוד כמה פירושים כמו משנת יוסף, פירוש הגר"א וכמובן פירושו המסכם של קהתי. כל פירוש הולך בדרכו ובשיטתו בהתאם לדרכו של המתבר. אחד הדברים שלא מצאתי שעסקו בהם פרשנים אלו הוא המבנה הכולל של המסכת. אמנם אלבק בהקדמתו למסכת מתחיל לציין את מבנה הפרקים הראשונים אך לאחר כמה פרקים הוא מפסיק לתאר מבנה ומציין רק את הנושאים בהם עוסקים הפרקים. אף קהתי הנותן הקדמות לפרקים ולמשניות אינו מתיחס למבנה אלא רק לנושאים המופיעים בפרק או במשנה. במאמר זה ברצוני לבחון האם יש מבנה למסכת שביעית ועל מה הוא בנוי. בבואי לחפש את המבנה אין אני בוחן רק את הצד ההלכתי כלומר את הנושא בו עוסק הפרק או המשנה אלא אני בוחן אף קשרים הנוצרים ע"י מילים או ביטויים מקבילים המופיעים במקומות שונים. בחינתו של כל דין משנה או פרק תעשה לא רק מצד ענינו ההלכתי אלא אף מצד המשמעויות הנלוות להלכה זו. כוונתי לומר שעלינו לשאול את עצמנו האם הדין בו אנו דנים שייך לקרקע, לעץ או שמא לפרות? לאור תשובה זו עלינו לבדוק איך הוא מתקשר למשניות שמסביבו. בחינה באופן זה והדומים לו תאפשר לנו לראות כיצד בנויה המסכת וכיצד מתקשרים חלקיה זה בזה.

*נחמיה-בוגר הישיבה וכיום לומד ב"בית מורשה".

מבנה העבודה

אנו נעסוק בשני תחומים. ראשית נבחן כל פרק בפני עצמו ונשתדל לעמוד על מבנהו הפנימי ועל הקשר בין משניותיו. לאחר שנגמור לעיין בכל הפרקים ננסה לבחון אם יש מבנה כולל למסכת המקשר בין כל הפרקים שבה. בחלק הראשון של העבודה נעסוק בכל המסכת באופן שכתבתי כאן, חוץ מפרק ו' בו נעסוק בהרחבת יתר בחלק השני של העבודה. בסיום העיון המפורט בפרק ו' נחזור לבדוק כיצד הוא משתלב במבנה הכולל של המסכת.

רעיונות משמעויות

נאמנים למה שכתבנו כאן בעניין של המתודה בה נעמוד לא נסתפק רק ביצירת הקשר בין משניות אלא ננסה לבחון האם יש רעיון או משמעות מחשבתית מסויימת באופן שבה המסכת מביאה את ההלכות.

פרשנות

אין אני פרשן המשנה ולא אעסוק כאן בהצעות פרשנות חדשות או בהכרעה בין פרשנים שונים² כבר עסקו רבים וגדולים בעניין זה ובחנו את המסכת מצדדים רבים ואין אני מוצא מקום להתגדר בו. אמנם כפי שצינתי, בכל הפרושים חסר המבט הכולל על מבנה המסכת וקשרי חלקיה. לכן את העבודה שלהלן ניתן להעמיד כהקדמה מסייעת לכל פירוש העוסק בבירור פשטן של משניות.

אני רואה בעבודה זו תרומה צנועה לעושר האדיר של ספרים וחוברות העוסקים במצות השמיטה על כל עניניה והיבטיה.

ח ל ק א :

פ ר ק א' - מבנה הפרק

הפרק מורכב משני חלקים.

א-ד; בירור מהו שדה האילן שבשבילו מותר לחרוש כל בית סאה.

1. בכל מקום בו אני מציין את פירושו ב"עי' פליקס" כוונתי לפירושו למשנה.

2. בחרתי להצמד לפירושו של פרופ' פליקס למשנה. לכן בכמה מקומות בהם יש מחלוקות פרשנים הכרעתי בעקבותיו, וזאת מכיון שהוא הקרוב ביותר להכרת המציאות בה דנה המשנה. לא נכנסתי לעיין ולגדר את גוף המחלוקת כי כאמור אין זה מענייני כאן

ה-ח; דיני צירופים שונים שבשבילם חורשים כל בית סאה.

לחלק זה יש תוספת במשנה האחרונה שבה מבררים מהו אחד מהדברים שהוזכרו במשניות הקודמות-נטיעות. (להלן נעמוד יותר במדויק על תוכן המשניות.)

הפרק פותח בשאלה של זמן "עד אימתי" והוא מברר את התאריך שעד אליו מותר לחרוש בשדות שטח שלם. לאחר מכן הוא פונה לברר מהו שדה האילן שעבורו מותר לחרוש כנאמר במשנה א'. בירור זה תופס את שלושת המשניות הבאות שהם רובו של החלק הראשון של הפרק. כאן עולה שאלה חשובה והיא מדוע הלימוד של הפסוק אינו מופיע בסוף המשנה הראשונה אלא רק לאחר המשניות שמבררות עניין "צדדי" מבחינת עיקר הדין? כלומר יש כאן חזרה לנושא שבו ניפתח הפרק כשלכאורה אין זה קשור. נראה שצריך להבין זאת שהמשנה רואה בכל קבוצת המשניות הללו יחידה אחת כשהלימוד מופיע בסיומה. מכאן, שזהו המקום לקבוע שמסתיים כאן חלק בפרק. אמנם לכאורה גם המשנה הבאה היא חלק מענין זה שהרי אף היא עוסקת בשדה האילן. אבל אם נתבונן היטב ניראה שהיא כבר שייכת לחלק השני של הפרק העוסק כאמור ב"צירופים" שונים. חלק זה פותח במשנה המקשרת אותנו לחלק הראשון שהיא כאמור עוד עוסקת בשדה האילן אלא שאין היא מבררת מה הוא שדה האילן אלא את האפשרות של צירוף כמה אנשים בעלי עצים לאותו דין. מכאן עוברת המשנה לברר דין עשר נטיעות. נטיעות אינן עושות פרי ולכן צריך שיהיו יותר מהם כדי שיהיה מותר לחרוש את כל בית הסאה. המשנה הבאה מלמדת אותנו על צירוף של הנטיעה מהמשנה הקודמת לדילועים. ואח"כ דילועים לבדם שאף להם יש את הדין של עשר המצטרפים. בשתי המשניות האחרונות הדין שונה ממה שנאמר בשדה אילן שכן בהם מותר לחרוש עד ר"ה. משניות אלו כבר מהוות התחלה של מעבר לפרק הבא שכפי שנראה המאפיין אותו הוא דינים שמותר לעשות אותם עד ר"ה. המשנה האחרונה כאמור היא בירור מה הם הנטיעות שדובר בהם קודם לכן.

פתיחה וסגירה

המשנה האחרונה בפרק מהווה גם יחידת סגירה לתחילת הפרק. המשנה פותחת בשאלה "עד אימתי" שהיא השאלה בה פתחנו את הפרק. נוסף על כך בסיום המשנה יש תפנית מבירור השאלה על נטיעה לבירור מצב נוסף של נטיעה כשחתכו את האילן והוא הוציא ענפים נמוכים חדשים, באיזה מצב הוא ניקרא שוב נטיעה. תפנית זאת יוצרת סגירה לרישא של הפרק שכן הנושא של המשנה הראשונה

הוא שדה האילן. וא"כ יוצא שיש כאן נקודה אחת שבה הפרק פותח ומסיים והיא האילן. במשנה האחרונה זה לא הנושא העיקרי אלא הוא נוסף שם כמין חריגה מסוימת.

קישור לפרק הבא

כבר הזכרנו שהדין של משניות ו-ז מקשר אותנו לפרק הבא בכך שהוא מדבר על "עד ר"ה". נראה שיש כאן עוד כמה דברים היוצרים רצף ענייני ברור לפרק הבא.

1- במשנה ז' אנו עוסקים בדילועים. הדילועים הם אלו שפותחים את הפרק הבא; חורשים לטע במקשאות ובמדלעות". וכן במשנה השנייה "מזבלין... ובמדלעות".

2- הפתיחה של הפרק השני היא "עד אימתי חורשין...". כד שהוא שואל שאלה מקבילה לתחילת פרקינו. ניתן לראות אף בזה קישור של הפרקים כשסוף הפרק שלנו מתקשר בלשון לתחילת הפרק הבא. מכיוון שכך נעבור אף אנו לעיון בפרק השני.

פ ר ק ב'

המאחד את הפרק הזה הוא שכל מה שנאמר בו הוא דינים המותרים עד ר"ה. אך יש כאן שימוש בשתי לשונות המחלקות את הפרק לשני חלקים. ממשנה ב' ועד משנה ה' הלשון היא "עד ראש השנה" ואילו ממשנה ו' ועד משנה י' הלשון היא "לפני ר"ה". מובן שזו רק חלוקה חיצונית בלשון ועלינו לברר האם היא משקפת תכנים שונים.

תוכן המשניות

א-ה; עבודות חקלאיות בקרקע באילן ובפירות.
ו-י; דינים הקשורים לזריעה ושתיילה.

א-ה; הסדר במשניות אלו הוא סדר עולה המתחיל בקרקע עצמה עובר לעבודות שנועדו לטיפוח העץ ולשיפור צמיחתו. אח"כ טיפול בעץ עצמו הכולל הורדת ענפים יבשים וגיזום לשמירת צורתו (המאפיין עבודות אלו הוא הורדה של דברים מיותרים מהעץ). משם עוברת המשנה לתאר עבודות בנטיעות שבהם אין מורידים דברים אלא עושים כמה עבודות שמשפרות את מצב הנטיעה. ובסיום עבודות לזירוז הבשלת הפרי, שהוא התכלית של כל הגידול. כלומר אנו מתחילים בקרקע עוברים לאילן ומסיימים בפרי.

ו-י; בחלק זה של הפרק לא מצאתי מהלך עולה כמו בחלק הראשון אבל יש קישורים רבים בין המשניות.

ראשית יש לומר שהמשנה הראשונה (ו') היא היחידה העוסקת בנטיעה בעוד כל שאר המשניות עוסקות בדברים שנועדו לזרע¹ כלומר שמטרת הגידול היא הגרגירים. משניות ו' ו-ט' מתקשרות ע"י המלים "שלושים יום לפני ר"ה". משניות ח' ו-י' מתקשרות ע"י המילה "זרע". משניות ז' ו-ט' מתקשרות ע"י המלים "מתעשרים לשעבר ומותרים בשביעית" כלומר שהנושא בהם הוא אותו נושא.

פתיחה וסגירה

הפרק פותח בדין חרישה בשדה הלבן שהוא שדה תבואה. במשנה האחרונה כתוב "ומרביצין בעפר לבן". יש כאן שימוש במילה היוצרת איחוד של כל הפרק על שני חלקיו. נוסף על כך חוזרת המשנה האחרונה לדון בדילועים שפתחו את הפרק, אלא שבתחילת הפרק הדיון היה על החרישה המוקדמת לפני תחילת הגידול ואילו כאן מדובר בסיום כל התהליך כשמשאירים את הדילועים עד שהם מתקשים ובתוכם נוצר הזרע.

קישור לפרק הבא: עקרונית לא תמיד יהיה לנו קישור בין הפרקים ובמיוחד במקום כמו כאן שיש מעבר גדול בין הפרקים שכפי שנראה הפרק הבא עוסק כבר בעבודות בשמיטה עצמה. ברם נראה שאולי בכל זאת ניתן להציע כאן קישור מסוים שהרי הסיום של משנה י' הוא בהרבצת עפר לבן בשביעית כלומר יש כאן חריגה ברורה מהתבנית של שאר הפרק המאופיין בעד/לפני ר"ה כלומר בשנה השישית. הפרק הבא כפי שנראה עוסק בעבודות בשדה בשנת השמיטה. א"כ בזה שמשנה י' כבר מתחילה לעסוק בעבודות בשנת השמיטה היא יוצרת מעבר להמשך המסכת הפונה באמת לשמיטה עצמה. אמנם דין זה ניקשר אף לפרקינו שכן כנראה שמטרת ההשקאה היא להנביט את הזרעים הנמצאים בקרקע. זו מ"מ הסיבה שר' אליעזר בן יעקב אוסר להשקות כך קרקע ללא צומח שכן זה כמו זריעה². דבר נוסף, עפר לבן הוא בעצם שדה לבן. בכל זאת המשנה מציינת אותו ב"עפר". כפי שנראה הפרק הבא עוסק בעבודות הקשורות לקרקע (והוא אף מסיים בדין הקשור לעפר). ואם כבר באנו עד כה ניתן לומר גם ש"ממרסין באורז", ג"כ מעביר אותנו לפרק הבא שהרי פעולת המירוס היא בחישת האדמה³. יש כאן פעולה שמותר לעשות באדמה בשמיטה וזה בדיוק מה שמתאר לנו הפרק הבא! עבודות בקרקע המותרות בשמיטה.

בפרק זה אנו נכנסים כבר לשנת השמיטה עצמה. עסק בעיון בפרק זה קליין בשמעתין 68-69 והוא בנה מבנה מעניין ממש של הפרק. אני מקבל את הצעתו שהפרק הזה מתחלק לשלושה חלקים⁴ ואלו הם:

- א-ד; הוצאת זבלים לשדה.
- ה-ז; דיני נטילת אבנים במצבים שונים מהשדה.
- ח-י; דיני בנין

כל אחד מחלקים אלו מהווה יחידה העוסקת בנושא אחד ויש בו קישורים פנימיים בין המשניות.

החלק הראשון מתמודד עם הבעיה שהפעולה של הוצאת הזבל מהבית והחצר לערמות בשדה עלול להראות כפעולה של זיבול השדה לצורך טיובו. לכן פעולה זו מוגבלת לאותה תקופה שבה אין עורמים את ערמות הזבל באופן הרגיל בתהליך החקלאי. לאחר מכן המשנה מבררת מה הם האופנים שמותר לעשות את הערימות בשדה. מעבר לשיעור מסוים צריך לעשות שינוי כל שהוא כדי שיהיה ברור שאין כאן זיבול השדה. המשנה האחרונה בחלק זה משנה ד' עוסקת בדבר שונה במקצת והוא האופן שבו אפשר להזיז את דיר העזים הנמצא בשדה ממקום למקום. כאן ג"כ הבעיה היא שיש זיבול הנוצר מפסולת בעה"ח וצריך לפנות אותו לשדה. בסיום המשנה היא חוזרת ומשמיעה את הדיון שכבר אמרה מקודם שמותר להוציא את הזבל מתוך הסהר (כלומר דיר העזים) ולתת את הזבל בשדה באופנים שכבר פורטו לעיל. חזרה זו יוצרת כאן סגירה של חלק זה לראשו שכן במשנה א' כתוב "מוציאין זבלים" ובמשנה האחרונה כאן כתוב "ומוציא". להלן נראה שיש כאן מוטיב ספרותי נוסף המקשר בין שני חלקים מהפרק.

החלק השני עוסק בעניינים הקשורים לאבנים שבשדה. המשנה הראשונה, משנה ה' מסבירה מה הוא האופן שבו מותר לעשות מחצבה בשדה בלי שיראה כאילו הוא עובד ומטפח את שדהו. צריך שבמקום המחצבה יהיה סלע כ"כ גדול עד שברור שפעולת החציבה נעשתה לשם החציבה לצורך האבנים ולא לצורך השדה. האופן שבו המשנה מציגה את גודל הסלע מזכיר לנו את האופן שבו היא תיארה את ערמות הזבל (שלוש על שלוש). יש כאן קישור ברור בין חלקי הפרק. משנה ו' עוסקת בנטילת אבנים מגדר שבשדה. היא מבררת כמה תנאים שצריך כדי שיהיה מותר לקחת את אבני הגדר. משנה ז' דנה באבנים שנפגשים אחס באופן אקראי כגון שהיו מכוסות ונתגלו.

המאפיין משנה זו הוא שמה שמותר בה זה האבנים שנמצאות בחלק העליון של מה שלוקחים ממנו (שדה או ערימה). מ"מ אף כאן מה שמותר זה אותם אבנים שברור שבנטילתם אין שיפור של מצב השדה או שברור שלוקחים אותם לבניה (אבנים גדולות).

משניות החלק הבא מקושרות ביניהם במלים "הרי אלו ינטלו". משפט זה חוזר על עצמו שלוש פעמים (משניות ו' ו-ז' כשפעמיים הוא חוזר בז'). קליין חותך את הפרק ע"פ החזרה על משפט זה כשהוא רואה אותו כמשפט המסיים כל פסקא מחלק זה. אני סובר שאין לחלק את המשניות אלו לאלו. שהרי עקרונית יש לנו כאן שלוש קבוצות של מקרים שדנים עליהם ומוטיב זה מופיע בסוף של כל קבוצה, וכך הן מתקשרות ביניהן. כמו כן הוא אומר שתחילת משנה ו' קשורה למשנה ה' בכך שבשתייהן יש שיעור מספרי (27,10). יותר משאני רואה בזה חיוב לחלק את משנה ו' ולקשרה לנושא אחר אני סובר שיש כאן מוטיב של חיבור בין משנה ה' העוסקת בנושא אחד למשנה ו' העוסקת בנושא שונה במקצת.

החלק השלישי אף הוא דן באבנים אלא שהוא עוסק בהן מהצד של הבניה עצמה. משנה ח' עוסקת בבניה של מדרגות בשדה (טרסות). זו פעולה של שיפור השדה ולכן היא אסורה כל זמן שהיא לטובת השדה בשמיטה. לכן היא אסורה אף לפני השמיטה אך מותרת בשמיטה עצמה כאשר כבר אין היא מועילה לשדה בשמיטה. מכאן יש קישור לתחילת החלק הראשון של הפרק שגם בו מותר להתחיל לעשות רק כאשר אין יותר תועלת לשדה בפעולה. אכן בשתי המשניות הללו מופיע הפועל פ.ס.ק.; "משיפסקו עוברי עבירה" - "משפסקו הגשמים".

נוסף על כך הקשר הוא אף בתהליך הטבעי-חקלאי שכן הזיבול מועיל כל זמן שיש לחות בקרקע. לאחר שהקרקע יבשה לגמרי אין יותר תועלת בזיבול שכן המיקרואורגניזמים לא יתפתחו. א"כ הפסקת הגשמים והפסקת העבודה בשדה קשורות יחדיו. אף בסיום חלק זה יש קישור ברור לסוף החלק הראשון של הפרק שכן שם כתוב "ונותן לתוך שדהו כדרך המזבלים".

אני רואה בכל מהלך הפרק מבנה מעניין שבוחן את היחס שבין האדם לשדה. הוא פותח בהוצאת של פסולת מהתחום הפרטי-מהבית-לשדה, שבזה האדם מוסיף לשדה פוריות. אח"כ יש תהליך דומה מהדיר שבשדה לשדה. מכאן הוא יורד לתחתית השדה לסלע שמתחת לאדמה ועולה לאבנים שנתגלו והם מעל האדמה ולגל של אבנים. בחלק

הבא מדברים כבר על בניה שהוא תהליך אנושי המנצל את אוצרות הטבע הנמצאים באדמה. תחילה לבניה בשדה אבל אח"כ לבניה של התחום הפרטי שממנו יצאו בתחילה. גדר בינו ובין רה"ר. האדם קשור לשדה לא רק בצורך שלו לצומח אלא אף בצורך בהגיינת חיים (הוצאת פסולת) ובאיכות החיים (בנית בית וחציצה בינו לבין הרבים). ומתוך צורך זה הוא נותן לשדה ולוקח ממנו.

פ ר ק ד'

לפרק זה מבנה מיוחד ומעניין השונה ממה שראינו עד כה⁵. ראשית אני רוצה לבחון אם יש קישור בין פרק זה לקודמו. נראה לי שאין כאן קישור ברור כמו שמצאנו בין הפרק הראשון לשני אך גם כאן יש דבר מה. באופן כללי מאוד נראה ממבט ראשון שהפרק עוסק בטיפול או גיזום של עצים וצמחים. אין כאן עיסוק באבנים. בכך עסקנו בפרק הקודם. אך במשנה הראשונה בכל זאת יש אזכור של האבנים "מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים...". ליקוט אבנים הוא הנושא של החלק האמצעי של הפרק הקודם. אכן אין הוא שייך לכאן כלל מה גם שהוא מופיע בין עצים ועשבים וזה לא הסדר המתאים. אפשריין במבוא לנוהמ"ש עמ' 951 מציין שאין מלת אבנים מופיע ברוב כתי"י והיא כנראה תוספת מהברייתא בירושלמי. אילו היה כאן רק אי התאמה לנושא הייתי אומר שזה בוודאי לצורך הקישור אך לאור הערה זו נראה לי שצריך לקבל זאת בעירבון מוגבל. כך או כך המילה ליקוט בוודאי יוצרת כאן קישור לפעולות הפארק הקודם. נוסף על כך המשנה הראשונה שם מצינת את "עובדי העבודה" שהם העובדים בשביעית והמשנה שלנו מציינת את "עוברי העברה". בזה יש קישור בין הפתיחות של הפרקים כמו בין פרק א' לפרק ב' הפותחים כזכור באותו נוסח.

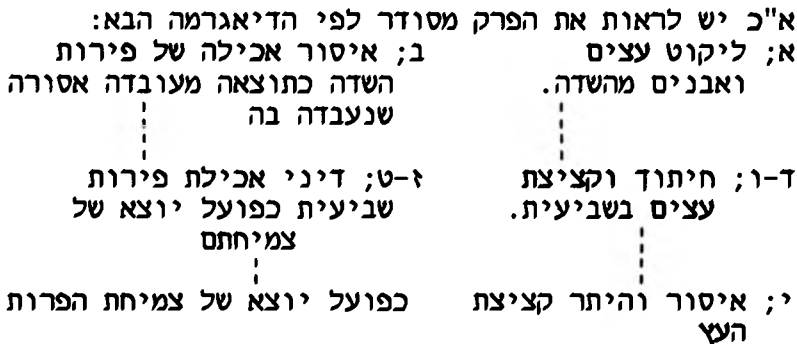
מבנה הפרק

הקושי למצוא את מבנה הפרק נובע מכך שאין המשניות העוסקות באותו נושא מופיעות יחד אלא הם מפוזרות בפרק. תחילה מדבר על ליקוט עצים ועשבים. אח"כ במשנה השניה הוא אמנם מתחיל לעסוק בשדה שהוסרו קוציה אך פונה לעסוק באכילת הפירות. אח"כ יש עוד כמה משניות העוסקות בעבודות של גיזום וקציצה בעצים ושוב הפרק חוזר לעסוק בדיני אכילת פרות בשביעית. לאחר מכן שוב המשנה חוזרת לעסוק בדינים של קציצת העצים (המשנה האחרונה). אח"כ לא ברור כלל לפי איזה סדר מופיעות כאן המשניות. יש קפיצה מנושא לנושא

וחזרה. לכן אני רוצה להציע ששתי המשניות הראשונות הם משניות פתיחה לנושאים שיבואו אח"כ בהמשך הפרק. (ועדיין נצטרך להסביר את המשנה האחרונה.)

המשנה הראשונה מדברת על איסוף של עצים גדולים ועישיבה מעל פני השדה באופן שאין זה שיפור מצב השדה אלא איסוף לצרכיו. המשך נושא זה נמצא במשנה ד' המדברת על עקירת עצים מתוך השדה המותרות באופן שבו אין זה נראה כתועלת לשדה אלא כעקירה לצרכיו. בעצם יש כאן אותו עניין בדיוק אלא ששם זה עצים מנותקים כבר ואילו כאן זה עצים מחוברים. בשתי המשניות הבאות (ה-ו) ממשכים לעסוק בקציצה של העצים אלא ששם זה לא סמוך לקרקע אלא באוויר, גיזום ענפים מיותרים או חולים וכו... (ואף שם אנו מוצאים את הקישור לאדמה שהרי "לא יחפהו בעפר"). מאידך הנושא השני של הפרק אכילת הפירות התחיל במשנה השניה של הפרק וממשיך במשניות ו-ט. בקבוצת המשניות הללו דנים על ההיתר לאכול את הפירות מצד זה שכל עוד לא גדלו מספיק קיים איסור לאכול אותם לכן צריכה המשנה לומר מאיזה שלב מותר לאכול אותם. המעניין הוא שלאחר שמצאתי את המבנה הזה מתוך עיון בפרק ראיתי בתו"כ שהוא לומד את משנה ב' ואת משניות ו-ט משני פסוקים העוסקים באותו נושא ובנויים בתקבולת! בויקרא כ"ה ו-ז כתוב: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עימך. ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל" מהפסוק הראשון לומד המדרש שהמלים "שבת הארץ" "לאוכלה" הם המקור למשנה ב' שהתוכן שלה הוא שמותר לאכול רק מה ששבת. ואילו מהפסוק השני המסיים ב"תבואתה לאכל" לומד המדרש שמותר לאכול רק מה שהוא כבר במצב של תבואה קרי שהוא בשל דיו ובזה הוא רואה את המקור למשניות ו-ט. א"כ המדרש ללא קשר למבנה פרקנו, מקשר בין משניות אלו ורואה במ אותן נושא ועניין, הכתוב באותו מקום.

מעתה לאחר שראינו את שני נושאי הפרק עלינו להתייחס למשנה האחרונה. נראה לי שמשנה זו היא שילוב של שני הנושאים גם יחד. היא דנה באיסור לקצוץ את האילן כפועל יוצא של מצב הפירות שעליו.

פתיחה וסיום

אחת המילים המופיעות הרבה פעמים (באופן יחסי) בפרק זה היא קצץ. בחלק הדין בדרכים המותרות לקצוץ את האילן היא מופיעה 4 פעמים. מכאן שכל ניסיון למצוא במילה זו מילה מנחה ומבנה כלשהוא מצריך זהירות רבה. אמנם יש מקום אחד בפרק בו מילה זו מופיעה שלא במשמעות בה היא מופיעה בשאר הפרק. כוונתי לסוף משנה א'. כתוב שם כך: "...וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה, ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות". כאן המילה אינה מופיעה בעניין של קציצת האילן אלא בעניין של קביעת מזון לפועלים. נראה שהמסיבה זו ניתן לומר שיש כאן קישור של מילה זו למקבילתה במשנה י' "אין קוצצין את האילן".

פ ר ק ה'

פרק זה מחולק באופן ברור לשני חלקים העוסקים בשני נושאים נפרדים. החלק הראשון א-ה עוסק בדינים מיוחדים של פרות שבהם הזמן של השמיטה מופיע באופן שונה במקצת מהפירות הרגילים. בעמ' זה ובח"ב של העבודה נתייחס לחלק זה. החלק השני עוסק בהלכות שהם השלכות של הלכות שביעית בשדה. הוא דן באיסור למכור ולהשאיר כלים מסוימים למי שחשוד על השביעית. יש כאן תחום שבין אדם לחברו שנובע מהלכות השדה.

משניות ו-ט. ניתן לחלק קבוצה זו לשתי קבוצות משנה. הקבוצה האחת הן משניות ו' וח' שבהם יש הלכות הנובעות מהעבודה בשדה. הקבוצה השניה הן משניות ז' וט' שבהם יש הלכות הנובעות משלבי הכנת האוכל.

בקבוצה הראשונה ניתן לראות שתי המשניות עוסקות רק בדברים הקשורים לזריעה (כולל חריש) ולקצירה. כבר ציין פליקס שיש עוד כלים ששייכים לשלבי הטיפול בתבואה שלא הוזכרה כאן. כמדומני שלא בכדי המשנה מציינת דווקא את אותם דברים הקשורים לשלב הראשון של העבודה בשדה ולשלב האחרון. ענין זה מזכיר לנו את הלימוד שמופיע במשנה ד' בפרק א'. הלימוד שם הוא על חריש של ערב שביעית וקציר של שביעית. שאר העבודות אינן מוזכרות שם. האם יש כאן סגירה כל שהיא לפרק א'?

כפי שנראה פרק זה הוא הפרק האחרון העוסק בהלכות הקשורות לשדה. מכאן שהלכות אלו מהוות סיום של הנושא בו עסקנו עד כה. דבר זה ניכר בהלכות של החלק הראשון של הפרק. הלכות אלו הן תיאור של סיום התהליך החקלאי בדברים שיש להם המשך מעבר לשנת השמיטה עצמה (בנות שוח, טמינת הלוף לשמירה ולוף במוצאי שביעית). הלכות אלו הן בדיוק הקצה השני של סוף הפרק הקודם העוסק בתחילת הבשלת הפירות! מסיבה זו של סיום הלכות השדה אנו מוצאים כאן הלכות שהן השלכה של הלכות השדה כפי שכבר אמרנו. לאחר שהמשנה גומרת לפרט את ההלכות הקשורות באופן ישיר בשדה היא פונה לברר כמה הלכות הנובעות מדינים אלו. לאור זה אני נוטה לראות באזכור של פעולות החרישה והקצירה לא מקרה אלא דבר מכוון שעניינו קישור לפתיחה של הנושא, לפתיחת המסכת. ענין אחר המוזכר בפרקים שלעיל הוא האכילה של הפירות. ניתן לחלק את שלבי הכנת האוכל לשני שלבים עיקריים. האחד הוא כל מה שקשור לתבואה בשדה דהיינו הטיפול בשדה הזריעה והקצירה כולל הפעולות הנעשות בגורן. השני הוא כל הטיפול בתבואה בבית הכולל את הטחינה, הניפוי, הלישה (בחיטה) והאפיה והבישול. הקבוצה השניה היא שלבים הנעשים כולם לאחר שהתבואה כבר מוכנה לגמרי בשדה והיא מציינת שלב אנושי בהכנת האוכל בעוד הקבוצה הראשונה היא שלבים בהם האדם הוא פועל אך הוא עושה זאת על בסיס הטבע, כלומר הוא משכלל תהליכים טבעיים. שתי המשניות האחרות בחלק זה עוסקות בעניין של הכנת האוכל ע"י האדם. משנה ז' עוסקת בהקשר של איסוף פירות ההפקר ע"י האדם לצורך אכילה והבאתם לבית. משנה ט' עוסקת בשלבי הכנת הקמח ולישתו לעיסה. מותר להשאיל לחשודה על השביעית כלים המשמשים למלאכות אלו אך אסור לעזור לה בעבודה. בהקשר לדיון זה מובא כאן דין דומה העוסק בהלכות חלה. החלה צריכה להאכל בטהרה ע"י הכהנים. לכן צריך לשמור על העיסה שלא תטמא. עם הארץ אינו מקפיד על הטהרה ולכן הוא עובר עבירה כאשר הוא מכין עיסה בטומאה.

מסיבה זו אסור לאשת ת"ח לעזור לאשת עם הארץ לעשות עיסה. לכאורה ניתן לומר בפשטות שהסיבה שדין זה מופיע כאן היא הדמיון שיש לו לדין של הלכות שביעית שכתוב כאן. אמנם נראה לי שיש כאן סיבה נוספת יותר ענינית שבגללה מופיע כאן דין זה. בשלב זה נשאיר ענין זה פתוח ונשוב לדון בו כאשר יתבקש הדבר.

פ ר ק ו'

בפרק זה נשוב לעסוק בהרחבה בהמשך העבודה. כאן רק נציין שאם נכון מה שאמרנו שבפרק הקודם יש סיום של עיסוק בנושא מסוים הרי שבפרק זה עלינו למצוא פתיחה של עיסוק בנושא אחר. בפרק הבא נראה שהמסנה מתחילה לעסוק בדיני פירות שביעית דבר הקרוי בלשוננו "קדושת פירות שביעית". מכאן שנצטרך לראות אם וכיצד פרק זה פותח או מעביר אותנו לנושא החדש שבו עוסקת המסכת הפרקים הבאים.

פ ר ק ז'

לפרק זה פתיחה דרמטית ומיוחדת - "כלל גדול אמרו בשביעית". בשאר הפרקים מצאנו פתיחה המציינת מה שיופיע בהמשך הפרק אך לא מצאנו הגדרה כ"כ מיוחדת המציינת שיש כאן דבר "גדול". אכן כבר הגמ' התייחסה לעובדה זו והקבילה פתיחה זו לפתיחה של פרק ז' במסכת שבת הפותח אף הוא במילים אלו. הגמ' מתייחסת להקבלה יותר מהצד של חומרת הדין, כלומר המלים אכן באו להקביל את הדינים המופיעים כאן לדינים המופיעים בשבת אבל כדי להדגיש שאין הם באותה חומרה. מ"מ אין אנו יכולים שלא לציין שעצם ההשוואה שעורכת הגמ' מלמדת אותנו שעלינו להשוות בין ביטויים ולשוונות המופיעים במסכתות שונות. נראה לי לומר שכאן יש לנו ג"כ השוואה ספרותית שבאה להדגיש לנו את השווה בין שבת ושביעית. צריך לשים לב שמדובר כאן בהשוואה של הפרק השביעי בשתי המסכתות העוסקות בדיני השביעי בימים ובשנים. נוסף על כך צריך לציין שהביטוי "כלל גדול" מופיע רק בשני מקורות בכל הש"ס וזה בשבת ובשביעית!! אכן נראה שא"א לומר שיש כאן דבר מיקרי אלא זה דבר מכוון וברור שנועד ליצור את ההקבלה בין המסכתות. נראה שהלימוד בה לומר לנו שמסכת שביעית קשורה ג"כ לסדר מועד שהרי אף שהיא מופיעה בסדר זרעים בגלל הנושא שבו היא עוסקת מ"מ היא משתייכת לסדר מועד כשאר המועדות.

נושא הפרק

פרק זה פותח את העיסוק בהלכות הקשורות לפירות שביעית. הוא נותן סיווג של הפירות בהתאם לענין ולתפקיד של כל פרי. הוא מציין אילו פירות חלים עליהם דיני השביעית ואילו אינם כלולים בזה. אין הוא מציין כמעט את פירטי ההלכות, דבר זה נדון בפרקים הבאים. הציון שמופיע בו הוא אזכור של ההלכות שאליהם הוא מתייחס והם שביעית (כלומר ההתייחסות המיוחדת לפירות), דמי שביעית (שאם עשו סחורה בפירות קדושת שביעית חלה על הפירות) וביעור. כאמור אין הוא מתאר ומסביר מה הן הלכות אלו אלא רק מציין אותם. האם נושא הפרק הוא נושא חדש או לא? עלינו לעמוד כאן על ענין החורג קצת מפרק זה ושייך למבנה הכולל של המסכת. בפרק ה' ציינתי שבפרקים שאחריו מתחיל עיסוק בנושא אחר. עלינו לבחון כאן אם הקביעה הנ"ל נכונה או לא. ברור לגמרי שפרק זה עוסק כבר בדיני הפירות אך האם זה דבר חדש שלא עסקנו בו עד כה? ראינו לעיל בפרק ד' שיש חלקים שעוסקים בהלכות האכילה של פירות שביעית (משניות ב' וז-ט'). כמו כן גם בפרק הבא אחריו יש כמה משניות שעוסקות בפירות הכנתם ואכילתם. מכאן שאם רוצים אנו לומר שיש כאן נושא חדש עלינו להסביר כיצד הלכות אלו המופיעות כאן שונות מההלכות המופיעות בפרקים הקודמים ביחס לפירות. נראה לי שהחלוקה היא ברורה. אף שההלכות כולן קשורות לאותו נושא (והברייתא מתו"כ תוכיח!) הרי שההלכות המופיעות בפרק ד' הן הלכות שנובעות מהצימוח של העץ. הפרמטר הקובע שם הוא מצב הגדילה של הפרי. בזה הוא קשור קשר הדוק לכל ההלכות של השדה והעץ! מאידך ההלכות המופיעות מכאן ואילך הם הלכות של שימוש בפרי הנובעות מהציווי לאוכלו ולא להשתמש בו לצרכים אחרים. אמנם אף הלכות ביעור שמופיעות להלן קשורות למצב שבשדה אך אין זה מצד הצימוח של מה שבשדה אלא מצד היכולת של כל הברואים להשתמש בשווה בפירות. להלן נעמוד ביתר פירוט על החלוקה של המסכת כולה לנושאים כוללים, ושם נראה בהרחבה את החלוקה שהצענו כאן וניווכח שאנו חייבים לחלק את העיסוק בפירות שביעית כפי שכתבנו כאן.

פ ר ק ח' - פ ת י ח ה

הפתיחה של הפרק זהה לפתיחה של הפרק הקודם. נראה לי שהדבר בה כדי לקשר את הפרקים יחד. דבר דומה ראינו בפרק א'-ב' שפותחים באותה הלשון (וכן בפרקים ג-ד שאף בהם מצאנו דבר דומה).

נ ו ש א :

הנושא של הפרק הוא ההלכות שיש לנהוג ביחס לפירות שביעית. המשנה המרכזית המבטאת דין זה היא משנה ב' שמלמדת אותנו שמה שמותר זה הדבר שרגילים לעשות עם הפירות באופן הרגיל. עקרונית כל מה שמותר בדברים שהם מאכל זה לאכול לשתות ולסוך דבר שדרכו לסוך. מכאן נגזר האיסור לעשות את כל שאר הדברים שהפרק מונה. אכן בתו"כ משנה זו מופיעה כמשנה הנלמדת מהמילה "לאכל", כלומר מה שמותר הוא רק לאכול ולא שימוש אחר.

פ ר ק ט'

פרק זה עוסק בשני נושאים:

1-גזירת ספיחין.

2-חיוב הביעור ופרטיו.

בנושא הראשון עוסקת משנה א' המביאה מחלוקות בכמה גידולים שלא ברור אם הם שייכים לגזירה מכיוון שלא מגדלים אותם בשדות מסודרים ולכן לא צריך לחשוש שמא מישהו זרע אותם בכוונה שביעית. אמנם חכמים אמרו שכל הספיחין אסורים. לפי פליקס אף המשנה האחרונה שייכת לנושא זה אלא שהיא נשנת קודם שנגזרה גזרת ספיחין. בנושא השני עוסקים שאר משניות הפרק. ניתן לחלק אותם ל-4 קבוצות.

משניות ב-ג דנות בתחום הגיאוגרפי של הביעור.

משניות ד-ה דנות באופנים שונים שבהם חלים חיובי הביעור.

משניות ו-ז דנות בגבולות הזמן של חיוב הביעור כלומר עד אמתאי אין צריך לבער.

משניות ח-ט דנות באופן הביעור (ולפי פליקס המשנה האחרונה דנה בדרכים להפטר מפירות ספיחין שהגיעו אליו).

קישור לפרק הבא:

הפרק הבא עוסק בשמיטת כספים ובדיני פרוזבול. נראה שניתן למצוא כמה נקודות של קישור בין הפרקים. משנה ח' מציינת שיש עניים ועשירים. כל המצב של צורך בהלוואה מתחיל מזה שיש עניים ויש עשירים. כלומר אני רואה כאן העמדה של מצב חברתי נתון המביא למה שמביא. נוסף על כך יש כאן גם אזכור של דמי שביעית-כסף. הפרק הבא כולו עוסק בכסף. א. סטריקובסקי במאמרו בגבורות הרמח מציין עוד כמה הקשרים: 1-במשנה ט' מוזכר החוטא. בפרק הבא במשנה ב' מוזכרים כמה עבריינים.

2- הפועל ח.ל.ק. מופיע במשניות ח' וט' בפרקינו וכן הוא מופיע בפרק הבא במשנה ב' "המחלק את הפרה".
 3- המחלק אף דומה לחנות שמחלקת מצרכים לקונים (ע"י משנה א' בפרק י').

פ ר ק י'

פרק זה נותח ע"י א. סטריקובסקי בגבורות הרמח. עקרונית אני מסכים עם הניתוח שלו לכן אני מביא את ניתוחו לפי מה שאני מבין. נושא הפרק הוא שמיטת כספים כשהוא מקיף אותה מכמה זוויות מבט.

הפרק מתחלק לשלושה חלקים:

א-ב; שביעית משמטת. בסוף משנה ב' יש כמה משניות הבאות כהקדמה קישור וביסוס משפטי לתקנת פרוזבול.
 ג-ו; דיני פרוזבול.
 ז-ט; קיום שמיטת כספים והחזרת הכסף ללא צורך בפרוזבול.

אלו שלוש התיחסויות למצות השמיטה. ברור שרובו של הפרק עוסק בפרוזבול כשהרישא והסיפא מהווים לו מסגרת. הוא רואה בסוף משנה ב' את הבסיס ההלכתי לדין פרוזבול ואילו משנה ט' נותנת את הבסיס המוסרי-חברתי. אין המחזיר חוב בשביעית רק נספח לפרוזבול מהווים את הצד ההלכתי-שורת הדין, הרי המחזיר חוב מהוה את לפניו משורת הדין את הצד האנושי הנעלה שאינו זקוק לכפיה חיצונית כדי לעמוד בדיבור ואינו מתחמק מחובותיו. אכן לא בכדי שני הפסוקים המופיעים בפרק מתחברים יחדיו במילה "דבר"! מחד דבר הבליעל המביא ליצירת הפרוזבול ומאידך דבר השמיטה שהוא קיום מצות השמיטה ללא ביטול החזר החוב. מחד ביטול השמיטה באופן עקיף, מאידך קיום השמיטה על אף החזרת החוב.

קישור לסוף היחידה הקודמת:

היחידה הקודמת היא הפרקים העוסקים בהלכות השדה (טיפול בקרקע ובפרות). היא מסתיימת כפי שכבר אמרנו בפרק ה'. היחידה השניה היא העוסקת ביחס לפרי והיא נמצאת בפרקים ז-ט. בסיום החלק הראשון ראינו שיש דין מסוים שאינו שייך להלכות שביעית אלא להלכות חלה. ציינו שם שהסיבה שבגללה הובא דין זה היא הדמיון החיצוני שיש להלכה זו להלכה מהלכות שביעית שמופיעה שם. כבר אז אמרנו שיתכן שיש עוד סיבה שבגללה הובא הדין של חלה שם. והנה אף כאן (ט, ט) בסיום היחידה השניה אנו מוצאים ג"כ הלכה מהלכות חלה! אמנם אף כאן ניתן לומר שיש שייכות של ההלכה לנושא כיון שההלכה

היא בפרות שביעית. אך מ"מ עצם זה שמופיע בשני המקומות הלכה הקשורה לחלה נראית לי מכוונת. יש כאן קישור של שני הסיומים ע"י הצגת הלכות חלה בשניהם. כשם שבסוף היחידה הראשונה העוסקת בשלבי ההכנה של הפירות לאכילה אנו מוצאים הלכה של חלה בשלבי ההכנה של העיסה אף כאן שאנו עוסקים בדרכי השימוש והאכילה המותרת והאסורות אנו מוצאים הלכה של חלה בצד של האכילה של העיסה.

סגירה לתחילת המסכת:

השמטת הכספים מתבצעת בפועל בסוף שנת השמיטה. מכאן שהמיקום של פרק זה בסוף המסכת אינו מקרי. זו המצווה האחרונה של השמיטה. במשנה ב' כתוב "השוטח את הפרה וחלקה בראש השנה...". זו תחילת השנה השמינית. כאן אנו עומדים בשלב המעבר החוצה מהשמיטה. בפרק הראשון מצאנו עצמנו עומדים לפני תחילת השמיטה, בפעולות הנעשות עד ראש השנה (פ"א מ"ו ומ"ז) ואילו כאן אנו סוגרים את מעגל השנה וחוזרים אל פעולות המותרות מחוץ לשמיטה (אם חילק הפרה בר"ה אין עליו דין שמיטת כספים).

מבנה המסכת:

עלינו לעמוד על המבנה הכללי של המסכת ועל סדר פרקיה. ברצוני להציג שתי חלוקות של המסכת. חלוקות אלו אינן סותרות אחת את השניה אלא כל אחת מהן מציגה היבט אחר המופיע במסכת. בהצעות אלו אני מבקש להתעלם במכוון מהפרק השישי של המסכת מכיוון שעדיין לא ביררנו את מיקומו ועינינו. לאחר שאציג את המבנה של כל המסכת כפי שאני רואה אותה נראה לי שאוכל להסביר בצורה הרבה יותר טובה ענין זה. מתוך ראייה כוללת מיקומו יובן בצורה ברורה יותר.

1. חלוקה לפי נושאים:

חמשת הפרקים הראשונים של המסכת עוסקים בעבודות שבקרקע ובאילו. כששני הפרקים הראשונים הם בזמן שלפני השמיטה ואילו פרקים ג-ד הם בשמיטה עצמה. פרקים ז-ט עוסקים בפירות השמיטה, ואינם מתעסקים כלל בטיפול בקרקע. הפרק האחרון עוסק בשמיטה כספים. לפנינו חלוקה ברורה ומסודרת לנושאים לא רק של כל פרק אלא של קבוצות פרקים. בענין זה ניתן להכליל את הפרקים כולם בשתי יחידות גדולות יותר. יחידה ראשונה היא יחידה העוסקת בכל מה שנמצא בשדה. דבר זה כולל את הטיפול בקרקע, הטיפול באילן ובפרי. הפרקים העוסקים בזה הם א-ה. היחידה השניה היא יחידה העוסקת

בדברים הנמצאים בתחומו של האדם ברשותו הפרטית. כאן
 אנו פוגשים את הפרי כאשר הוא כבר בשל ואינו צריך
 יותר את הקשר לאדמה ולעץ. הטיפול בפרי הבשל, הבעלות
 עליו והשימוש בו לצרכי האדם מעסיקים את הפרקים ז-ט.
 כאן מרוכזות כל ההלכות המגדירות את הפירות הכלולים
 בדין השמיטה האומרות מה מותר ומה אסור בשימוש בפרי
 והאומרות מתי צריך האדם להוציא את הפרי מתחומו
 הפרטי לשימוש הכלל. בהמשך לדין הביעור מופיע בפרק
 האחרון דין שמיטת כספים שהיא הוצאה של כסף שניתן
 בהלוואה מרשותו של המלוה. בענין זה מתקשר דין שמיטת
 כספים באופן ברור ביותר לנושא הקודם לו. בין יחידות
 אלו יש משניות מעבר הנמצאות בסוף פרק ה'. כזכור
 אמרנו שמשניות אלו הם השלכה של ההלכות המופיעות
 בפרקים שלפניהם כשהן עצמן אינן הלכות השדה באופן
 ישיר. ניתן לראות בהלכות אלו מעבר ליחידה השניה
 העוסקות בדברים שבתוך תחומו של האדם. אלו הלכות
 הנובעות מהלכות השדה אך הן פונות אל עבר היחידה
 השניה. נוסף על כך שתי היחידות הן בעלות סיוס
 מקביל העוסק בתחום שבין אדם לחברו ומכילות בתוכן
 הערה מוסרית. היחידה הראשונה מסתיימת בדינים
 שמוגדרים במילים "וכלם לא אמרו אלא מפני דרכי
 שלום". מאידך הלכות שמיטת כספים מסתיימות בהלכות
 שהעושה אותן רוח חכמים נוחה הימנו והאחרון שבהם
 "כל המקים את דברו בהלכות שהעושה אותן רוח חכמים
 נוחה הימנו". בשני המקרים המוסר אינו חל רק על
 יהודים אלא הוא כולל אף את הגויים; "ומחזיקין ידי
 גוים בשביעית... ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום",
 (כשם שכל ההלכות הקודמות הם מפני דרכי שלום). וכן
 "הלוה מן הגר שנתגירו בניו עמו לא יחזיר לבניו ואם
 החזיר רוח חכמים נוחה ממנו", (כשם ש"המחזיר
 חוב... רוח חכמים נוחה ממנו").

2. חלוקה לפי סדר הזמנים:

נראה שניתן להסביר את סדר הפרקים אף לפי מעגל
 השנה⁶. אמנם מעגל זה אינו מתחיל לפי תאריך מסויים
 (אף שיש כאן תאריך מוגדר) אלא לפי התהליך החקלאי.
 תהליך זה מתחיל בחריש המכין את השטח לזריעה. הפרק
 הראשון הדין בחריש של ערב שביעית הניכנס לשביעית הוא
 החריש הזה שבא קודם לזריעה. א"כ התחלת המסכת היא
 בפסח של השנה השישית (עי' פ"ב מ"א). לאחר מכן בסוף
 פרק א' ובכל פרק ב' רצף של הלכות המותרות עד ר"ה
 ממש. כלומר קרוב יותר לתחילת השמיטה. שני הפרקים
 שאח"כ עוסקים בטיפול בקרקע ובעץ בשמיטה עצמה, כלומר
 אנו נכנסים לתוך השמיטה ובודקים מה הם הדברים

המותרים והאסורים במלאכות השדה. פרק אחד עוסק בקרקע והבא אחריו עוסק בעץ ובפרי (כשם שבפרקים הראשונים הפרק הראשון עוסק בקרקע והשני עוסק בעץ ובפרי!). לאחר מכאן בא פרק ה' שהוא כאמור מחד פרק סיום של מה שבא לפניו מאידך קישור למה שבא אחריו. פרקים ז-ט עוסקים כולם בפרי שהוא התוצר הסופי והמיוחל של כל העיבוד של הקרקע והטיפול בעץ. ברור שמבחינת הסדר הכרונולוגי הוא בא אחרי הפרקים שעוסקים בעבודות האדמה. כאן יש אי התאמה מסויימת בין סדר הזמנים לפרקים שכן פרק י' נגמר בעצם בר"ה עצמו שאז החוב מושמט ואילו חובת הביעור מגיעה זמן מה אחרי (שפעמים הוא זמן רב) שהרי הפירות מבשילים בחלקם בתקופת ר"ה ואחריה(כמו הענבים התמרים והזיתים). מכאן שפרק ט' מסתיים בפועל מבחינת סדר הזמנים אחרי פרק י'.

ניתן ליישב זאת בכמה הסברים המשלימים זה את זה. ראשית ברור שלא רצו לחלק בין ההלכות המתיחסות ל"מעמד" פרות שביעית. פרק ט' חייב להיות המשך ישיר של פרק ז' והוא אף מוזכר ברמה העקרונית בפרק ז' (במשנה א'- "יש לו ביעור ולדמיו ביעור"). שנית צריך לזכור שנוסף על דין שמיטת כספים יש גם דין פרוזבול שהוא עיקרו של פרק י'. בעניין זה בעצם אין שום גבול של זמן שהרי הוא אומר לב"ד "שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה" (י' משנה ד'). כלומר בפועל זה יכול לצאת אחרי שיגמר כל דין הביעור.

מה המשמעות של החלוקה לפי סדר הזמנים? נראה לי שתשובה על כך צריכה להינתן רק מתוך "מבט על" על מסכתות רבות בש"ס. יש לבחון היכן אנו מוצאים עקביות של סדר הזמן לאורך כל המסכת, ולראות אם יש דבר שמאחד את המסכתות ששומרות על סדר זה. סטריקובסקי בתחילת מאמרו מציין שהמסכת ערוכה לפי סדר הזמנים ומציין שם עוד כמה מסכתות השומרות על סדר זה. המאחד מסכתות אלו הוא שהן מסדר זמנים. אם אמנם אין בסדר זרעים מסכתות ששומרות על סדר הזמן הרי ניתן לראות בעריכה זו שיוך של מסכת שביעית לסדר מועד. כבר לעיל כתבנו שהפרק השביעי של המסכת יוצר הקבלה ברורה לפרק השביעי של מסכת שבת. אם אנו מצרפים את הדברים הרי ניתן לומר שיש כאן מגמה ברורה ביותר ליצור את הקשר הזה. קישור כזה אינו מתבקש במסכת כמו ביכורים למשל, מכיון שבביכורים אנו קשורים רק לתהליך החקלאי לתחילת הבשלת הפרי, אך בשמיטה אנו מחד נמצאים בתחום חקלאי מובהק (להוציא את שמיטת כספים) מאידך כל הדינים מתחילים לחול

כפועל יוצא של מישור הזמן "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ..." (ויקרא כ"ה ד). לכן אף שהמסכת נמצאת בסדר זרעים היא קשורה לסדר זמנים ועריכתה וסידורה יוצרת קישור זה. אם אנו מקבלים הסבר זה הרי ניתן לראות בעוד כמה דברים המופיעים במסכת חלק מיצירת שייכות זו. בתחילת המסכת אנו פוגשים שני חגים; פסח ושבועות. חגים אלו מהוים תאריך שבו עבודה חקלאית מסויימת (חרישה) מקבלת משמעות שונה ממה שהיה לה מקודם לתאריך זה. ניתן לומר שהאזכור של החגים הוא מכיון שהתהליך החקלאי מתחיל מחגים אלו, כלומר שהמשמעות החקלאית היא הקובעת כאן (ואולי היא אף הקובעת בעצמו של חג כמו בשבועות שהוא חג הקציר בתחום שבעה שבועות של קציר (עי' ויקרא כ"ג טו-טז)). מאידך ניתן לומר שאף דברים אלו הם קישור של המסכת לסדר זמנים שהרי ניתן היה לנקוב כאן בתאריך מסויים בחודש בלי לציין את החגים. תומך בכך הפסח שהוא אינו חג חקלאי כמו בשבועות. הוא קשור לתאריך מסויים קבוע בעוד שבועות קשור לספירה מיום הנפת העומר, ועקרונית הוא יכל לצאת בכמה ימים אלא שקביעת הלוח קבע אותו בתאריך מסויים. לא הייתי בונה על העובדה האחרונה את הקישור לסדר זמנים אך בצירוף של כל מה שכתבתי כאן מצד מבנה המסכת ופתיחת הפרק השביעי נראים לי הדברים.

חלק ב':

עיון בפרק ו' של המסכת.

כפי שראינו במבנה הכללי של המסכת הרי פרק ו' נימצא בדיוק בנקודת המעבר בין סיום העיון בהלכות הקשורות לגידול הצמחים (הן בשישית והן בשביעית, הן בקרקע והן בעצים) לתחילת העיון בדיני פירות שביעית (ביעור, ספיחין וקדושה). מכאן שעלינו לבדוק באיזו מידה הוא משמש כמעבר או כמשלב בין שני חלקים ברורים אלו של המסכת.

עוד קודם שנבוא לדון במבנה הפרק ובנושאים שבו ברצוני להעלות שאלה הקשורה במיקומו של הפרק או ליתר דיוק למיקומה של המשנה הראשונה שבו. מדוע המשנה הראשונה העוסקת במקומות שבהם חלה מצות שביעית אינה מופיעה בתחילת המסכת כפי שהיינו מצפים באופן טבעי? אכן בפרשת השמיטה שבויקרא⁷ זה הסדר של המקראות. הפרשה פותחת ב"כ... כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם ושבתה הארץ שבת לה" כי תבואו אל הארץ זה בדיוק המשנה הראשונה של פרקינו העוסק בגבולות הארץ לפי הקישור ההסטורי של עם ישראל לארץ.

המשך הפסוקים שם עוסק בשני נושאים: ג-ה; "שש שנים תזרע שדך...ואספת את תבואתה. ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ...שדך לא תזרע...ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ." כאן מפורטים האיסורים של העבודה בשדה בשמיטה.

ו-ז; "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה...ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל". כאן מפורטים היתר האכילה ומכאן נלמדים כל הדינים הקשורים באכילה של הפירות שאנו מוצאים אותם בפרקים ז-ט. כלומר באופן כללי ניתן לומר שפרקי המשנה העוסקים בדיני השמיטה עצמה מסודרים לפי הסדר שבו הם מופיעים בפסוקי התורה בספר ויקרא. לאור זה עולה שאלת מיקומו של פרק ו' ביתר תוקף, שהרי אף לפי זה היינו מצפים לראותו מופיע לפני פרק ג' (אם לא בתחילת המסכת).

מבנה הפרק:

נראה שתי המשניות הראשונות עוסקות בבירור גבולות הארץ ומעמדה של סוריא לענין איסורי שביעית. לאחר מכן שתי משניות העוסקות בדיני ירקות של שביעית ואח"כ שוב חוזרת המשנה לעסוק בדינים הקשורים למעמדה של סוריא שלכאורה הם קשורים לנושא בו פתחה המשנה. מ"מ לא ברור כלל הקשר בין המשניות השונות של הפרק, הוא נראה כעובר מנושא לנושא ללא סדר ולא קשר בין הנושאים.

ברצוני להציע שהפרק כולו עוסק בדבר אחד והוא גבולות הקדושה. המשניות הראשונות והאחרונות מדברות על גבולות הקדושה של א"י ושל סוריא כלומר גבולות הקדושה שבמקום. ואילו שתי המשניות הפנימיות עוסקות בגבולות בקדושה שבזמן דהיינו התחלה וסוף של שנת השמיטה. שהרי משנה ג' מתחילה בבצלים של שישית שנשארו בקרקע בתחילת שנת השביעית וירדו עליהם גשמים והם הוסיפו לצמוח בשביעית. המשנה מבררת איך אפשר להבדיל בין מה ששייך לשישית ומה ששייך לשביעית. ואילו המשנה שאחריה כבר שואלת מתי מותר לקחת ירק בשנה השמינית בלי לחשוש שהוא מהשביעית. אין כאן סתם הלכות על ירקות אלא הלכות המהוות מדד לזמן של שנת השמיטה.

מכאן נעבור לדון במשניות אלו בפרטות. המשנה הראשונה דנה כאמור בגבולות בהם מתקיימת מצות שביעית. היא בוחנת את הענין בשתי הלכות; נאכל ונעבד. כבר כאן אנו יכולים לראות התחלה של מעבר הדרגתי לדיון על קדושת הפירות שכן מדובר כאן על איסור ספיחין⁸ שהוא איסור של חז"ל לאכול מה שצמח מעצמו בשביעית.

בדבר זה יש כבר חריגה ממה שדנו עד כה בענין של הפירות. שכן מה שנאמר בפרקים הקודמים על הפירות זה דינים הקשורים לאכילה. כאן יש כבר התחלה של איסורים בפירות שאינם קשורים לדרך האכילה אלא לעצם המעמד של הפירות. בכלל איסורים אלו אנו מוצאים את חיוב הביעור לאחר שכל הפרי או הירק כלה לגמרי בשדה, איסור הסחורה בפירות ואיסור השימוש באופנים שאינם דרך השימוש הרגילה בהם. כל אלו מפורטים כזכור בפרקים הבאים. מאידך המשנה עדיין עוסקת גם בעבודות בקרקע שזה הנושא העיקרי של הפרקים הקודמים. נוסף על כך עצם האיסור לאכול ספיחין הוא משום שהיו אנשים שזרעו בשביעית ואמרו שזה צמח מאליו. גם בזה יש עדיין קישור להיבט של עבודות בקרקע בשביעית. גם במשנה השניה יש מעבר לעיסוק בפירות. מפורטות שם ארבע מלאכות שנעשות בתלוש ושלוש מלאכות שנעשות במחובר. אין כאן שום מלאכה הקשורה בעיבוד הקרקע! אכן בתוספתא (פרק ד' ברייתא י"ב) אנו מוצאים פירוט (אולי משלים) דווקא של המלאכות הנעשות בקרקע שהרי אף הן אסורות בסוריא. משנתינו מ"מ אינה מתיחסת אליהן אלא רק לאותן מלאכות הקשורות לפרות. אנו רואים א"כ שהקבוצה הראשונה של המשניות מעבירה אותנו לעיסוק בפרות אך עדיין יש כאן שיוך מה לחלק הקודם שבו דיברנו על מלאכות שבקרקע.

הקבוצה הבאה הדנה במישור הזמן אומרת מה ואילו דברים שייכים לאיזו שנה כלומר מה ניכלל בקדושת הפירות מה לא. סיום המשנה השניה כאן יוצרת הקבלה לשונית לסיום המשנה השניה בקבוצה הקודמת בכך שבשתיהן מופיעה המילה "כיוצא בו". במשנה ד' אומר רבי שיותר ליקח את הירק מיד. בירושלמי יש ברייתא שמתארת את השתלשלות דין זה. והנה שם כתוב שהסיבה שרבי התיר לקחת ירק מיד היא שרוב הפירות הם מחו"ל. מה שיוצא הוא שאף משנה זו המגדירה את גבולות הזמן של השמיטה נוגעת בגבולות המקום ובהעברת פרות מחו"ל לארץ. בתוספתא יש כאן עוד כמה ברייתות שבהם מפורטים גבולות הזמן של עוד דברים. סוף הפרק למשל עוסק בגבולות הזמן של החיוב במעשרות (יג-יד). מכאן שהתוספתא רואה אכן את הנושא של משניות אלו בנין של גבולות הזמן אלא שהיא מוסיפה עוד דברים שאינם קשורים ישירות לשביעית.

הקבוצה האחרונה היא צמד של משניות הדנות בדברים שאסור להוציא או להביא מסוריא. שתיהן בנויות באותה תבנית; דין של ת"ק ואח"כ דברי ר"ש החולק עליו. מה הם הנושאים של משניות אלו ומה ניתן ללמוד מהן?

במשנה ה' יש שני דינים; שמן שריפה ופירות שביעית. שמן שריפה זה שמן תרומה שנטמא כך שכהן אינו יכול לאכול אותו כי צריך לאכול את התרומות בטהרה. מאידך אסור לזרוק אותו. לכן תיקנו חז"ל שהכהן משתמש בו לדברים שצריכים שריפה כגון הסקת התנור. חז"ל גזרו שאסור להוציא שמן זה לחו"ל כדי ליצור לו מעמד של חשיבות. וכך מפרש זאת הר"ש שהוא כמו קודשים שנשרפים במקומם.

מההצמדה של דין שמן שריפה לדין פירות שביעית נראה לי שניתן ללמוד על המעמד שהמשנה רוצה לתת לפרות שביעית. שהרי מבחינת מושגי הקדושה הרגילים של התורה אין לפרות שביעית שום קדושה. אין צריכים לאכול אותם בטהרה ואין הגבלה על מעמד האוכל אותם (כלומר לא רק הכהנים אוכלים אותם). בזה שהמשנה מצמידה ומשווה פירות שביעית לתרומה היא רוצה בזה להעמיד אותם במעלה גדולה זו. למעמד זה שתי משמעויות:

- 1- יש להתייחס לפירות כאל פירות קדושים ממש. אחת ההשלכות של זה היא שאסור להוציא את הפירות לחו"ל. ואסור לאכול אותם בחו"ל.
- 2- האוכל פירות שביעית צריך לראות את עצמו כמו כהן האוכל תרומה. בעניין זה אנו בוודאי יוצרים כאן הקדמה ברורה לשלושת הפרקים הבאים.

אנו זוכרים את מה שראינו בהצמדה של הלכות חלה הכנת פירות שביעית ולדיני אכילתם. נראה שניתן להצביע על מגמה קבועה לצרף את דיני פירות שביעית לדיני מאכלים בעל חשיבות וקדושת וזאת כדי להעמיד אף אותם במעמד חשוב. אם נאמר שמשנה זו היא העיקרית של חלק זה של הפרק הרי המשנה הבאה הובאה לכאן בגלל הדמיון שלה למשנה זו. מאידך הרי אמרנו שמשניות אלו ג"כ יוצרות את מעמד סוריא ביחס לא"י כלומר גבולות הקדושה במקום מתבררות כאן ג"כ. לכן ניתן לומר שאלו שתי משניות תאומות הדומות לא רק במבנה אלא אף במגמה שלהן.

סיכום לאור מה שראינו עד כה ניתן לומר שהפרק בנוי היטב במבנהו הפנימי מחד, ומשתלב היטב במבנה הכולל של המסכת מאידך. שהרי תוך שהוא מברר את גבולות הקדושה במה שקשור לשביעית הוא אף יוצר מעבר מדורג בין הפרקים הדנים בעבודות הקרקע בשביעית לפרקים הדנים במעמד הפירות. המשניות האחרונות יכולות להתפס מחד כסוגרות את הפרק לנושא בו פתחנו אותו (כלומר הדיון על מעמדה של סוריא כחלק מהדיון על גבולות הארץ). מאידך הם דנות בפירות ובזה הם קשורות לשת

המשניות שבמרכז הפרק (ג-ד), אלא שבעוד הללו עוסקות בפירות שעוברות משנה לחברתה הרי אלו עוסקות בפירות שעוברות מארץ אחת לחברתה. מבחינה זו האחרונה הרי משניות אלו משתלבות ביצירת המעבר לעיסוק בנושא של פירות שביעית⁹.

נחזור לשאלה בה פתחנו את הדיון על פרק זה. מדוע המשנה הראשונה אינה מופיע בתחילת העיסוק בהלכות העבודה בקרקע כפי שהיינו מצפים? נראה שהסיבה לכך היא הרצון ליצור כאן פרק של מעבר מנושא לנושא בתוך שנת השמיטה. דווקא המשנה הראשונה היא זו שיכולה לכלול בתוכה הן את ההלכות הקשורות לעובדת הקרקע והן את ההלכות הקשורות לפירות שביעית. נוסף על כך הפתיחה בעניין גבולות הארץ מאפשרת לעבור אח"כ לעיסוק בכל הנושא של הגבולות בין הארץ לחו"ל ובין שנת שמיטה אחרות.

אנו יכולים להבין את מיקומו ותפקידו של הפרק רק מתוך המבנה הכולל של המסכת כפי שביררנו אותו בחלק הראשון של העבודה. מבנה זה מעורר קושיות מצד אחד והבנה של תפקידו של הפרק מצד שני. לכן חשוב היה לי לברר מוקדם את החלק הראשון של העבודה ורק לאחר מכן לעבור לחלק זה המתמקד יותר בעיון בפרק ו'. עדיין אין אנו פטורים מלחזור ולבדוק את שילובו של הפרק במבנה של סדר הזמנים של המסכת. שהרי כתבנו לעיל שיש כמה אפשרויות להבין את מבנה המסכת. אחת מהן היא חלוקה לפי נושאים שאליה כבר התייחסנו כאן. השניה היא לפי סדר הזמנים המתחיל לפני שנת השמיטה ומסתיים אחריה. כיצד משתלב פרק זה באפשרות זאת? נראה לי שניתן לקשר את משניות ג-ד לתחילת פרק ה'. בפרק ה' במשניות ג-ד אנו מוצאים משניות דומות מאוד בנושא למשניות ג-ד בפרקנו. במשנה ג' עוסקים ב"לוף שעברה עליו שביעית". במשנה ד' ב"לוף של ערב שביעית שנכנס לשביעית". ובמשנה ה' בלקיחת לוף במוצאי שביעית. אין ספק שמבחינת הנושאים הנדונים המשניות מקבילות לגמרי. אם נצתמצם יותר הרי ניצן להשוות רק את משניות ד-ה מפרק ה' למשניות ג-ד בפרק ו' ולראות שהם כמעט זהות לגמרי! יש כאן קישור ברור בין שני הפרקים!¹⁰ משניות אלו מתארות את השלב האחרון של הגידול בשדות. כזכור פרקים ג-ד מתחילים בקרקע (ג') ועוברים לאילן ולפרות (ד'). סיום התהליך הוא בפרות שעוברות מהשביעית לשמינית. א"כ משניות אלו ממשיכות את הקו של רצף הזמנים של כל המסכת! כך יוצא לנו שפרק ו' ממוקם בצורה מדויקת ומחושבת מואד בין חלקים שונים של המסכת והוא יוצר מעבר מדורג אליהם תוך שמירה על רציפות הזמנים של המסכת. מאידך הוא

מהוה יחידה עצמאית היכולה לעמוד בפני עצמה כשיש לה מבנה ברור ומסודר.

ס י כ ו ס :

פתחנו בעיון מפורט בכל פרקי המסכת וראינו שכולם בנויים מנושא אחד אך מורכבים מכמה חלקים הקשורים יחד. כמו כן ראינו שיש יחידות קישור בין הפרקים השונים. לאחר מכן ניסינו לראות אם יש אפשרות לקשר בין כמה פרקים העוסקים בתחומים זהים או שנימצאים באותה יחידה זמן. כאן שייכנו את פרקים א-ב לזמן שלפני השמיטה בעוד פרקים ג-ד כבר עוסקים בשמיטה עצמה. אמנם יחידות אלו מקבילות בכך שהפרק הראשון בכל קבוצה עוסק בעבודות שבקרקע ואילו הפרק השני בכל קבוצה עוסק בעבודות שבעץ ובפירות.

פרק ה' הוא סיום של העיסוק בעבודות שבקרקע ובעץ ובסיומו דינים העוסקים בהלכות שהם השלכה של האיסורים של עבודות בקרקע על התחום שבו אדם לחבירו. פרק ו' מהוה פרק מעבר ברור ביותר בין העיסוק בעבודות שבשדה לעיסוק בנושא הבא של המסכת פירות שביעית. פרקים ז-ט הם יחידה אחת העוסקת בפירות שביעית ברור היחס אליהם והשימוש בהם. הם מסיימים בהלכות ביעור בהם הוצאה של הפירות מתחומם הפרטי של האדם שאין הוא בעלים עליהם. מכאן המסכת עוברת לדון בנושא האחרון בפרק י' - שמיטת כספים. לאחר שקישרנו את הפרקים לקבוצות אלו ראינו שניתן לחלק את כל המסכת לשתי יחידות-על העוסקות בנושאים השייכים לשני תחומים. התחום הראשון הוא כל מה ששייך לשדה. בתחום זה כלולים פרקים א-ה. בתחום השני כלולים פרקים ז-י העוסקים בדברים הנמצאים בתחום האנושי שאינו תלוי באופן ישיר במה שקורה בקרקע. בתחום זה מפורטים דיני השימוש בפירות שביעית ודיני שמיטת כספים, התחום הפיננסי שבין בנ"א.

פרק ו' מהוה יחידת קישור בין יחידות אלו (אך כבר ציינו שהקישור מתחיל עוד בפרק ה' והזכרנו שפרק ו' מקושר היטב לפרק ה' במשניות זהות). יחידות אלו מסתיימות בדברי מוסר ובהדרכה להתנהגות האנושית הרצויה אף ביחס לגוי.

ניתן לומר שהמסכת כולה שזורה ובנויה באופן מסודר ומתוכנן וכל חלקיה קשורים זה בזה באופנים שונים. קליין מציין במאמרו שהמסכת מסתיימת בהעמדת הדמות האנושית הרצויה, באדם המקיים את דברו ואינו מחפש

דרך להתחמק מחובותיו. הנלמד מכאן הוא שמטרת השמיטה היא ליצור את המעלות האנושיות העליונות, בפסגת האחריות והמוסר שבין אדם לחברו. דברים אלו מזכירים לנו את מה שכתב הרב קוק זצ"ל על התכלית של שנת שמיטה הפועלת כמו השבת לשיחרור הנפש האנושית בכבליה כדי שתוכל להתעלות למדרגות הרוחניות להם היא שואפת.

מקורות:

- (1) לפי פליקס במשנה ט' מניעת המים מוכיחה שהגידול נועד לזרע.
- (2) עי' פליקס עמ' 64.
- (3) עי' פליקס שם.
- (4) אמנם אין אני מקבל את האופן שבו הוא רואה את המבנה של הפרק כלומר את הכנסת הפרק לתוך תבנית של טבלה עם שורות וטורים. אחת הסיבות העיקריות היא - שאני לא מוכן לפרק סתם משניות כדי שזה יתאים למבנה הרצוי כפי שהוא עושה שם. נוסף על כך החלוקה של משנה ו' העוסקת בפשטות בדיני גדר, חולקה לשניים בגלל שברישא יש מספר וזה מתחבר לסוף המשנה הקודמת, אינה הגיונית כלל. היא נגד חלוקת המשניות ונגד נושא משנה זו ביחוד. מ"מ ודאי שניתוחו עוזר רבות להבנת מבנה הפרק.
- (5) אין אני אומר שאין עוד פרקים בעלי מבנה כמו שאני הולך להציע. לשם כך צריך היקף רחב הרבה יותר ממה שיש לי.
- (6) על ענין זה עמדו כבר הרב שביב במאמר המופיע בחוברת טעמא דשביעתא עמ' יד-כב, וא. סריקובסקי במאמרו בגבורות הרמח. הרב שביב דן על סדר הזמנים בפרשיות התורה אך הוא מזכיר שם בעמ' טו את סדר המסכת. יש להעיר שיש הקבלה בין סדר הפרקים לסדר שבו מופיעים דיני שביעת בתורה. שהרי פרקים א-ב פותחים בלימוד מתוך פסוקים בספר שמות. פרקים ג-ט מקבילים למבנה הפסוקים בויקרא כ"ה (כפי שנראה בחלק השני של המאמר) ואילו פרק י' עוסק בשמיטת כספים המופיעים רק בדברים.
- (7) ויקרא פרק כ"ה פסוקים 1-7.
- (8) ע"פ פליקס עמ' 147.

- (9) אכן בתוספתא משניות אלו מופיעות בתחילת הפרק הבא! כלומר הן משמשות בפועל כפתיחה של הנושא הבא עורך המשנה העדיף להשתמש בהן ליצירת קישור בין הפרקים ולהשתמש לפתיחה במילים "כלל גדול" שעל משמעותן כבר דברנו לעיל.
- (10) ואולי זו הסיבה לסדר המשונה קצת של משניות ג-ד בפרק ה' שהרי לכאורה משנה ד' צריכה היתה לפני משנה ג' לפני סדר הזמנים. אלא שהשינוי נעשה כדי ליצור השוואה בין משניות ד-ה בפרק ה' למשניות ג-ד בפרק ו'.